

GINTARAS BERESNEVIČIUS

Identiteto paradoksai. Legendos ir mitologija lietuvių savimonės formavimesi

Šubravcų lituanistinis ekscesas – XIX a. pirmasis ketvirtis

1815–1821 m. Lietuvoje ir Lenkijoje klestėjo masonų ložės, kurioms priklausė beveik visa šviesuomenė: nuo Adomo Čartoryskio iki Adomo Mickevičiaus. Nors pastarasis tikru masonu ir nebuvo, jo pažiūras neabejotinai veikė masonerijos idealai; be to, masonai kūrė jaunimo (ir ne tik) dukterines organizacijas. Filomatams ir filaretams priklausė visas Vilniaus jaunimo žiedas; nėra neįtikėtina, kad prie jų šliejosi ir, pvz., Dionizas Poška. Masonai užsiėmė šviečiamąja veikla, labdara, sveikos gyvensenos propaganda ir apskritai kovojo už pažangą, prieš klerikalizmą, carizmą ir bet kokią priespaudą.

Šiomet lietuvių religijotyrininkui Gintarui Beresnevičiui (1961. VII. 8–2006. VIII. 6) būtų sukakę penkiasdešimt metų. Kartu studijavome Vilniaus universitete. Tuo metu gerai jo nepažinojau – tik girdėjau apie keistuolį studentą, vokiškai skaitantį Immanuelio Kanto filosofinius veikalus gotikiniu šriftu. Artimiau susipažinome, kai pradėjome kartu dirbti Kultūros ir meno institute. Jis buvo ką tik grįžęs iš sovietų kariuomenės ir siekė tęsti baltų mitologijos studijas. Šiame institute dirbo ir šviesios atminties kultūrologas Algis Uždavinsys. Savo mokytoju G. Beresnevičius laikė etnologą ir mitologijos tyrinėtoją Norbertą Vėlių, tačiau Gintarą vis labiau domino religijotyrinės studijos – Mircea Eliade's, Rudolpho Otto darbai.

Prieš tragišką žūtį Gintaras rengėsi tapti Lietuvos rašytojų sąjungos nariu ir savo gyvenimą skirti literatūrai bei eseistikai. Sakė, kad baltų mitologija jau yra beveik ištyrinėta: jį domino baltų–gotų ryšiai senovėje, norėjo plėtoti Lietuvos Renesanso epochos Palemono mito tyrimus.

Ši publikacija – Vilniaus universitete, Filologijos fakultete, skaitytas pranešimas. Jis nebuvo spausdintas. Dar studijų metais G. Beresnevičių domino XIX a. pradžios Vilniaus universitete veikusios Šubravcų (lenk. *szubrawcy* – nenaudėliai) draugijos, kuri romantizmo priešaušryje atkreipė dėmesį į lietuvių pagonišką mitologiją, veikla. Manau, žymaus religijotyrininko įžvalgos patrauks skaitytojų dėmesį.

Būta įvairių masonų pakraipų, tačiau mums svarbiausia viena jų atskala – šubravcai, atsiradusi iš „Uoliojo lietuvio“ (*Gorliwy Litvin*) ložės, jai reformuojantis. Šubravcai apskritai siekė labiau praktiškų tikslų, neužsiėmė vien ritualais ir vengė pompastikos. Iš esmės tai buvo grėžimasis link liaudies, o iniciatyvos sukurti Šubravcų draugiją, kaip po kelerių metų „Tygodnik Wilenski“ liudijo Michalas Balinskis (pasirašęs Aušlavio slapyvardžiu), ėmėsi Kazimieras Kontrimas¹, neabejotinos lietuvių kilmės Vilniaus visuomenės veikėjas, Vilniaus universiteto bibliotekos adjunktas, daugelio ložių narys ir įtakingas masonerijos veikėjas.

Draugija susikūrė 1817 vasario 11 d. Jai priklausė akademinis jaunimas, šviešuomenė, kurie rūpinosi žemiečių švietimo reikalais, kovojo už jų buities pagerinimą, su girtuoklyste. „Tie, kuriems nepatiko paslaptingumas, ritualai, laipsniai, priesaikos – guviai susispietė apie Šubravcų draugiją <...>. Praktiškieji norėjo už savo pinigus turėti ką nors vertingesnio, atnešančio daugiau naudos, nei platoniški atodūšiai Didžiojo Statytojo adresu ir simboliški, apeiginiai posėdžiai“². Šubravcai, arba Nenaudėliai, buvo pakankamai vieša organizacija, siekusi praktinių tikslų, tačiau vadovavosi labiau masonų, negu pasaulietinės draugijos principais; jos nariai skirstėsi ir hierarchiškai – į pirmos ir antros eilės rustikanus bei urbanus, kurių skaičius nebūdavo didesnis nei 40; tarp pastarųjų irgi buvo vidinė gradacija – vertingieji (*dostojniki*), tarnautojai (*urzędniki*) ir paprastieji nariai³. Urbanu galėjo būti kiekvienas, sulaukęs dvidešimt penkerių metų. Draugija jam suteikdavo vardą, kuris visoje šubravcų veikloje turėjo atstoti savąjį. Kiekvienas šubravcas per metus turėjo surinkti kaip galima daugiau medžiagos apie tą mitinę būtybę, kurios vardą jis turi; ne vien tam, kad daugiau sužinotų apie krašto reikalus, bet ir dalyvautų veikalo apie lietuvių mitologiją kūrime⁴.

Pats racionaliuųjų šubravcų ideologijos pagrindas buvo ūmai paskelbtas lietuvių mitologijos rašymas – projektas, kurį vėliau pasišovė atlikti Teodoras Narbutas ir šubravcams rustikanams turbūt artimas (bent jau iš pradžių) Dionizas Poška. O gal ir Simonas Daukantas.

Išvardysime keliolika slapyvardžių, kuriuos pasirinko visuomenėje žinomi šubravcai, įsipareigoję kaip galima daugiau sužinoti apie savo mitologinį vardą, paimtą iš J. Lasickio Žemaičių dievų sąrašo ar iš M. Strykovskio „Kronikos“:

Auszlawis – Balinski Michal
Dzidzi Lado – Lachnicki Ignacy
Gryzomir Tukan – Worcell Stanislaw
Gulbi – Szydlowski Ignacy
Guniglis – Zan Tomasz
Gurcho – Grzymala Franciszek
Pradziu – Karczewski Jozef
Kielus – Niemcewski Zcharjasz
Litwanis – Sobolewski

Patela – Patolo, požemių dievo ar piktyjų dvasių globėjo, matyt, niekas nenorėjo imtis, arba jis buvo paliktas rezerve. Nors jam tapatų Poklių mielai pasičiupo K. Kontrimas.

¹ Mixtum chaos, czyli historia Szubrawska przez P. Auszlawis // Tygodnik Wilenski. – 1819. – T. VIII. – P. 62.

² Bielinski J. Szubrawcy w Wilnie. – Warszawa, 1910. – P. 8, 28.

³ Ten pat. – P. 30.

⁴ Ten pat. – P. 44.

Pergrubius – Borowski Leon
 Perkunas – Szymkiewicz Jakob
 Poklus – Kontrym Kazimierz
 Pradziu – Karczewski Jozef
 Sejmi – Marcinowski Antoni
 Sotwaros – Sniedecki Jędrzej
 Bubilos – Strawinski Kazimierz
 Warpu – Chominski Antoni
 Wayzgantos – Chodzko Jan
 Wirszaytos – Chodzko Ignacy

Keli mitologiniai vardai palikti nuošaly, ir ne visi urbanai pasirinko sau vardą⁵. Beje, įdomu, kad paslaptis mėgstaš K. Kontrimas pasirinko Pokliaus vardą, o entuziastingas lietuvių praeities mėgėjas Jokūbas Šimkevičius – Perkūno; Tomas Zanas, Spindulingųjų vadas, pamėgęs susirinkimus giraitėse ir laukymėse, pasirinko Ganiklio, lietuvių Fauno ar Pano atitikmenį.

Kaip jiems sekėsi rašyti lietuvių mitologiją bei rinkti duomenis? Bent jau iš pradžių entuziazmo netrūko, ypač siejamo gal su lietuvių kilmės šubravcais, gal labiau romantiškai nusiteikusiais žmonėmis. Tai galima pamatyti savaitraštyje „Wiadomosci brukowe“ („Gatvės žinios“), kuris šubravcų organu tapo nuo 1817 m. vasario; jis pasidarė populiariu lengvo pobūdžio leidiniu, bet per tą lengvumą prasisunkdavo ir rimtesni dalykai – visuomenės kritika, socialinių santykių analizė, baudžiauninkų padėties smerkimas etc. Tačiau lengvumas buvo vienas svarbiausių „Gatvės žinių“ reikalavimų. Viso išleista 287 numeriai, savaitraštį caro valdžia uždraudė ir paskutinįsyk jis pasirodė 1822 m. birželio 3 d. Įdomi demokratinė laikraščio atmosfera – joks straipsnis nebuvo spausdinamas, jei jam prieštaraudavo dauguma.

Išsyk išsiskyrė J. Šimkevičiaus-Perkūno (1775–1818) entuziazmas. Jis kūrė redakcinius straipsnius, pasirašydamas kaip „Šlėktaitis ant ližės“, ir 15 nr. aprašė savo „skraidymų“ rezultatus virš Veliuonos, Dubysos ir Nemuno santakos: „Atsiminęs, kad veikliausias iš senųjų lietuvių kunigaikščių Gediminas, kovodamas šioj vietoj prieš pietines tautas, plūstančias užimti šio krašto, žuvo nuo ugninio ginklo, prakeikiau paraką ir jo išradėją“; „Guodė mane ta mintis, kad lietuviai ir tuomet turėjo didelės doros ir vyriškus žmones“; „Nuskridau nuo kalno, vadinamo Palemono kalnu; yra jis prie Dubysos, svarbiausios Žemaitijos kunigaikštystės upės, ir Nemuno santakos. Čia ieškojau šventovės, kur kažkada kunigai, Krywe Kryweitos vadinami, garbino Perkūną, pamatų. Tačiau visi mano bandymai nuėjo veltui, neradau nė menkausio senovės pėdsako.“ J. Šimkevičius-Perkūnas ieškojo, nerado, bet darė tai turėdamas sentimentų ir gerų ketinimų. Deja, J. Šimkevičius mirė, net neįsibėgėjęs savo mitotyrinėje veikloje.

Jis buvo žemaitis, gydytojas, kurį laiką šubravcų prezidentas, kilęs iš valstiečių, 1796–1802 m. studijavęs Vilniaus universitete mediciną ir pasiekęs puikių akademinų laimėjimų ir postų (nuo 1803 m. medicinos ir chirurgijos mokslų daktaras, caro Aleksandro leibmedikas, įvairių mokslinių draugijų narys, Vilniaus Savičiaus gatvėje buvusios ligoninės vyr. gydytojas), o į masonus įstojo Paryžiuje 1809 m. Buvo IV laipsnio kavalierius ir ilgametis ložės išdininkas⁶.

⁵ Ten pat. – P. 73–74.

⁶ Galkutė G. Nenaudėlių draugijos prezidentas // Kultūros barai. – 1970. – Nr. 1.

Visiškai tikėtina, kad su kitu lietuviu K. Kontrimu, šubravcų organizatoriumi, J. Šimkevičius ir įkvėpė šubravcus lietuvių mitologiją rašyti. Bet tai truko tik metus ar pusantrų.

Reakcija prieš lietuvių senovės tyrimus „Gatvės žiniose“. Lenkai racionalistai prieš D. Pošką ir pačią lietuvių archaikos tradiciją. 1818 vidurys – 1819.

Vis dėlto labai greitai ši lietuvių masonų iniciatyva – įkinkyti lenkus į lietuvių darbą – gavo atkirtį tų pačių „Wiadomosci brukowe“ puslapiuose. 1818 m. gegužės 11 d. 75 nr. didžiausias laikraščio plotas skirtas pasityčioti iš senovės ieškotojų entuziazmo ir, atrodo, taikiniu pasirinktas „keistuolis“ D. Poška, atakuojama ir pati lietuvių mitologijos rinkimo idėja. Pamflete rašoma, kad vienoje Lietuvos vietoje surasta geležinė skrynja, paslėpta giliai žemėje. Skrynioje – seniausi ir lig šiol nežinomi rankraščiai. Iš jų sužinome, kokie mūsų protėviai giliausioje senovėje buvo tvarkingi ir apsišvietę, kaip Lietuvoje žydėjo mokslai ir menai. Rasti rankraščiai skirstomi į tris grupes; seniausieji – lietuviški ir lietuviškai-žemaitiški, kiti – lenkiški, treči – lotyniški, Jogailos laikų.

Autorius – Uszplausis, karaliaus Mingailos istorikas, aprašęs lietuvių tautos ištakas ir to karaliaus valdymą keturiuose tomuose (*in quarto*). Karalių Mingailą pasiekė skundai iš provincijų apie augančias neteisybes bei plėšimus ir paskatino jį šeštaisiais valdymo metais, antrą dieną po Perkūno šventės, iškeliauti kovoti su blogiu. Iš savo sostinės Naugarduko, apsuptas dvariškių, didžiuoju Trabo vieškeliu jis nuvyko į pasienį. Kitą dieną pasiekęs Trabo miestą, buvo pasveikintas visų jo šlėktų, bet nepanoro dalyvauti vakarienėj, kurią paruošė Šalavikas. Tačiau kartu su dvariškiais dalyvavo liaudies šventėje, kur labai linksmi pramogavo. Trabų vaivada išdrįso jam pasiskųsti, kad jau kelerius metus aukštakilmiai ir turtingieji, nejausdami malonumo linksmintis su žemesniaisiais, atsiskyrė ir įsteigė atskiras pramogų draugijas. Vėliau karalius subara didikus ir liepia linksmintis visiems luomams drauge, idant pramogaudami suartėtų vieni su kitais. Vėliau karalius nubaudė neteisiuosius.

Kitą veikalą parašė Šambelonas. Jame autorius, tikras žmonių draugas, sukūrė statistinį-politinį-moralinį traktatą apie vidinę valstybės santvarką.

Trečiame – Terlampis, filosofijos magistras, rašė apie pagonių šventoves ir pagonių kunigus. Įdomiausias dalykas šiame veikale – Mingailos įsakas rekvizuoti visus kunigų turtus. Liepia jiems tenkintis mažomis aukomis ar apskritai neimti pinigų iš vargšų, nes kunigo darbas – šventa pareiga, nevalia iš vargšų lupti.

Matome veikiau prancūzų revoliucijos idėjų įkvėptą socialinę, politinę satyrą apie prigimtine žmonių lygybę, apie būtinybę sulyginti luomus ir jų teises, iš Bažnyčios atimti jos turtus. Tai satyra, įvilкта į lietuvių senovės įvykių atpasakojimą.

Kliūna ir K. Kontrimui, pasirinkusiam Pokliaus slapyvardį. Draugiškai ir sarkastiškai pasakojama apie 1384 m. datuojamą dviejų tomų lietuvių mitologijos veikalą, parašytą Pokliaus. Daroma išvada, kad Poklius niekada nebuvo dievaitis, o lietuvių mitologijos autorius Algirdo laikais profesoriavo Kernavėje, vėliau – Krėvoje, Vytauto laikais tapo jo draugu ir mokytoju bei bibliotekos Aukštojoje pilyje prižiūrėtoju. Taigi ne tik Poklius Kontrimas „identifikuojamas“, bet pirštu prikišamai parodoma ir K. Kontrimo užimama bibliotekos adjunkto vieta, ir draugiška forma nurodoma, kad K. Kontrimo / J. Šimkevičiaus mitologijos idėja niekų verta.

Toliau dėstoma apie Gurčą, kuris nebuvo net pusdievis – taip vadintas dieviškas poetas, kuris rašė Prokorimo garbei. O Parstuckas, Gulbi, Upinis buvo tik dvasios, saugojusios merginas ir jaunavedžius.

Taigi, mandagiai pokštaudama, šubravcų dauguma atsisako lietuvių mitologijos rašymo projekto. Bet tai ne paskutinis smūgis.

1818 m. lapkričio 6 d. miršta šubravcų Perkūnas ir prezidentas J. Šimkevičius. Jau 1818 m. lapkričio 9 d. 101 numeryje visą laikraštuką užima straipsnis „Apey iszkalba sudyne mokslas“, kur pajuokiamas D. Poška ir jo Baublys. Šio šaržo autorius – M. Balinskis. Nepasitenkinus šiuo susidorojimu, 1819 m. balandžio 28 nr. vėl rašomas straipsnis apie „Pan Giark-Alaus“, kuris yra žemaičių pilietis ir antikvaras, keliavęs į Babiloną savo protėvių ištakų ieškoti. Tema išsemiama, vėliau „Wiadomosci brukowe“ lietuvių praeities ir mitologijos klausimus suvisam apleidžia. Nieko keista. Nors draugijos lyderis K. Kontrimas ir delsė paskirti naują šubravcų prezidentą, juo tapo ryškus pozityvistas Andrius Sniadeckis. Vėliau, tapęs rektoriumi, jis smerkė šubravcų idėjų uždegtą jaunimą.

Galime prisiminti ir K. Kontrimo pastangas Vilniaus universitete įsteigti lietuvių kalbos katedrą, kuri dera su mitologijos tyrimo iniciatyva. Apibūdinamas K. Kontrimo veiklą ir šubravcų „šiek tiek keistoką“ mintį surinkti duomenų apie vieną ar kitą mitologinę būtybę⁷, lenkų istorikas Zdislawas Skwarczynskis teigia, jog lenkų kalbos paplitimo teritorijoje išcentrinių procesų baimė privertė šubravcus aštriai kalbėti apie kultūrinio separatizmo apraiškas. Iš pradžių „Wiadomosci brukowe“ vis dar skyrė dėmesio senajai lietuvių kultūrai, bet šis domėjimasis buvo netvirtas ir trumpalaikis – jis iškrito iš bendro šubravcų veiklos konteksto. Dėmesys Lietuvos senovei nebuvo priimtinas lenkų tautybės veikėjams, susibūrusiems į Šubravcų draugiją, jie nuo pradinės idėjos atsitraukė ir ši, matyt, buvo siejama tik su K. Kontrimo veikla⁸. Mes pridurtume – ir su J. Šimkevičiaus, deja, greitai nutrūkusia įtaka.

Ar judesys tuštumoje, ar pozityvus impulsas?

Vis dėlto po 1817–1818 m. impulso ir vėlesnio jo užgniaužimo susidomėjimas lietuvių mitologija nenutrūko. Raseiniuose iki pat masonų veiklos uždraudimo veikė ložė „Palemonas“ (tikėtina, J. Šimkevičiaus, gimusio netoli Raseinių, įtaka. Rašė jis ir apie Palemono kalną, ir, aišku, matė jį). Filomatai ir filaretai palaikė ryšius su K. Kontrimu ir kitais masonais, tarp jų buvo ir šubravcų. A. Mickevičius vieną iš impulsų savo *lituanistikai* galėjo gauti ir iš T. Zano, ir iš paties K. Kontrimo. 1817 m. A. Mickevičius rašo „Mieszko, Naugarduko karalių“, o 1819 – „Živilę“, 1822 – „Gražiną“. Tais pačiais 1822 m. Silvestras Valiūnas, kuris galėjo priklausyti šubravcams, parašo „Birutę“, ji dar iki publikavimo 1828 m. tapo populiari liaudyje ir plačiai apdainuota. F. Bernatavičius 1826 m. parašė „Pajautą, Lizdeikos dukterį“. Chronologija verta dėmesio. Aišku, „Pajauta“ įkvėpta A. Mickevičiaus. Bet ar pats A. Mickevičius nebuvo paveiktas lituanistinės romantinės aplinkos, kurios vienas iš spindulių buvo šubravcų „nesuprantamas“ judesys? Šubravcų tyrinėtojo J. Bielinskio nuomone, A. Mickevičius neabejotinai buvo žemesniojo rango šubravcas, kaip ir J. Lelewelis, galėjęs būti pirmojo rango rustikanu⁹.

⁷ Skwarczynski Z. Towarzystwo szubrawcow. Kazimiers Kontrym. Dwa studia. – Lodz, 1961. – P. 107.

⁸ Ten pat. – P. 167.

⁹ Bielinski J. Szubrawcy w Wilnie. – P. 75.

Lietuvių mitologiją tyrinėjo Vilniaus masonerijos atšakoms artimas J. Lelewelis, galėjo ši besiveržiančios ir stabdomos lietuviybės įtaka paveikti ir S. Daukanta, kuris kaip tik per šias politines ir ideologines aistras studijavo Vilniuje. Tiesiogiai ar netiesiogiai – ir T. Narbutą. Beje, jis intensyviai bendravo ir su S. Daukantū, ir su I. Onacevičiumi, ir su S. Stanevičiumi.

Duotas impulsas sukėlė bangą.

S. Daukanto, D. Poškos, A. Mickevičiaus, S. Stanevičiaus, J. Lelewelio ir, žinoma, T. Narbuto pastangomis procesas įsibėgėjo taip, kad ir šiandien nesustabdomas. Be abejo, jei nebūtų palankios kultūrinės istorinės terpės – J. G. Fichte's, brolių Grimmų, H. Herderio, – viskas nebūtų kritę į vaisingą dirvą. Bet K. Kontrimas, pasiūlė lietuvių mitologijos rašymo programą 1817 m., aplenkė savo laiką. Ir puikiai suvokė, ko visų pirma reikia lietuviybei restauruoti. Mitologijos ir kalbos. Tam jis negailėjo jėgų.

Tai buvo vienas iš postūmių – žinoma, kad stipri Šubravcų draugija metus ar pusantrų renka medžiagą lietuvių mitologijai. Net jei ir be ypatingo atsidavimo. Metus užtrukusių gandų galėjo užtekti, kad būtų bent jau keliose galvose ar širdyse pajudinta romantiška styga. Bent jau D. Poška šubravcų iniciatyvą savo rankraštiniam darbe mini kaip apie jį sėsti prie senovės studijų paskatinusį faktorių: „Kai išgirdau, kad Vilniaus universiteto akademikai savo profesorių pavedimu rašė darbus apie mūsų, lietuvių ir žemaičių, dievus bei dievaičius, taip pat kad tuos darbus skaitė per viešuosius egzaminus, tai ir aš <...> išdrįsau kaitą tuo reikalu parašyti“ (LM 1 35–36). Vadinasi, šubravcų iniciatyva, nors ir trumpalaikė, paveikė Vilniaus akademijos studentus (gal numoję rankas į nuosavas studijas, bent jau kai kurie šubravcai perdavė vardus ar temas *akademikams*), arba tai ankstesnių, gal 1817–1818 m. reminiscencija – nesvarbu. Svarbu tai, kad, D. Poška 1823 m. rašė studiją – paradoksalus žingsnis – ne be *šubravcų įtakos*. Remdamasis tuo, kas jam buvo naudinga, jis ignoravo priešiškus profesūros gestus. Kad ir iš Šubravcų draugijos iškilusio Vilniaus universiteto rektoriaus Andriaus Sniadeckio, kuris dar 1819 m. ne tik užbraukė savo šubravciškas išdaigas, bet ir piktinosi jaunųjų susižavėjimu senaisiais tikėjimais, stebėdamasis, kaip tokie plepalai ir prietarai gali dominti išlavintus žmones¹⁰. Nors pats neseniai vadinosi Sotvaru. Vis dėlto šubravcai D. Poškos nenugalėjo. Kaip ir jaunojo Kajetono Nezabitauskio, 1823 m. per viešuosius egzaminus skaičiusio pranešimą apie lietuvių mitologiją¹¹ – gal kaip tik jį turėjo omenyje D. Poška, rašydamas studiją. Metai sutampa.

1830–1831 m. sukilimas pertraukė mitologijos studijas, bet paskui jos tiesiog sprogte sprogo, pasiekdamos kiekvieną kultūringą Lietuvos galvą, o pastarosios perdavė romantinės Lietuvos istorijos viziją valstiečiams, liaudžiai, kuri, priėmusi tai kaip savastį, jau nebenorėjo paleisti.

Romantikai ir pozityvistai. Ideologija, istorija ir mitologija

Romantikai tegalėjo pasiūlyti Lietuvai ideologiją. Ir tik jie.

Pozityvistai tam visiškai netiko. Ir netinka iki šiol. Šubravcų pozityvistai šią situaciją suvokė – jie suprato, kad mokslo autoritetų parašyta lietuvių mitologija taptų separatizmą skatinančiu veiksmu. Todėl K. Kontrimas ir J. Šimkevičius buvo mandagiai nutildyti, o paskui prasidėjo ir atviras D. Poškos pjudymas.

¹⁰ Maciūnas V. Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje. – Kaunas, 1939. – P. 266.

¹¹ Ten pat. – P. 205.

Galbūt jis ir paskatino D. Pošką 1823 m. parašyti veikalą (iki pat 1959 m. nepausdintą) „Apie senovės pagoniškas apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijoje“. Pratarėje, pasinaudojęs klerikaliniu ir akademinu perkūnsargiu, D. Poška mėgino moksliskai dėlioti medžiagą ir tai jam sekėsi geriau nei eiliniam diletantui. Bet svarbu tai, kad D. Poška veikalo pavadinime pradeda nuo mitologijos, baigia valstybe – jam tai buvo visetas; senoji religija grindė senąją LDK ir be pagonybės istorijos pradėti buvo neįmanoma. Ir Romos istorikai savo knygas pradėdavo nuo dievų ir pusdievių ar visai neverifikuojamų legendų aprašymų; juk nuo kažko reikia pradėti. Kad mitologijos esmė ir tikslas yra pagrįsti istorija, suvokė ir T. Narbutas, kuris savo dešimttome Lietuvos istoriją pradėjo nuo pirmame tome išdėstytos lietuvių mitologijos. Tai – pagrindas, be kurio istorijos negali būti; jei tauta neturi savo papročių, mitų ir dievų, jei neturi savo religijos, neaišku, nuo ko pradėti, apie tą tautą rašant, kur jos buvimo, radimosi ir savasties egzistenciniai pagrindai. Pradėti nuo atsitiktinių kunigaikščių absurdiška, nuo Mindaugo – per vėlu; pradėti reikia nuo mito. Iš mito kyla ideologija, iš ideologijos, patekusios į patikimas rankas, gimsta procesai, kurie jau nėra vien paskiri plėšikėlių žygiai, o istorija. T. Narbutas aiškiai suvokė, kam reikalingas toks pirmasis tomas, būtent tokia pradžia. 1835 m. savo „Įvade“ jis teigė: „Šiame pirmajame tome užsibrėžiau tikslą kuo išsamiausiai nušviesti lietuvių mitologiją, kurią manau esant seniausios istorijos pamatu“¹².

Ar teisinga ideologija, ar ne – tokio klausimo nekyla. Ji yra, arba jos nėra. Be romantikų interpretatorių, kitų ideologijos kūrėjų XIX a. neatsirado. Tad ar XIX a. mitologijos rekonstrukcija teisinga, ar ne, mums, žvelgiantiems iš XXI amžiaus, beprasmiška klausti. Juk keitėsi tiek metodų, tiek atsakymų buvo iškelta, paneigta ir vėl, apsiginklavus naujomis metodologijomis, grįžta prie senų atmestų dalykų ar, rodos, visiškai beverčių nuoskalų. Mes turime klausti, ar T. Narbuto mitologija veikė? Ar veikė D. Poškos, S. Daukanto vizijos? Jeigu veikė, jos buvo teisingos, nes galėjo pagrįsti ideologiją.

Taigi nuosavos mitologijos esmė – atskiros istorijos pagrindimas.

Atskira istorija – jau savita ir ypatinga istorija. O tai reiškia, kad ideologiją ir istoriją turinčiai tautai reikalinga savarankiška dabartis ir identitetas. Kova dėl nuosavos mitologijos – tai ir kova dėl valstybės istorijos. Ir teisės tą istoriją aiškinti. Vėl prisiminkime T. Narbutą, kuris savo „Įvade“ pabrėžė ne tik pasaulėžiūrinę mitologijos tyrinėjimo reikšmę, bet pačiai mitologijai suteikė istorijos metodologijos reikšmę: „Esu įsitikinęs, kad mitologija yra raktas seniausiai tautų istorijai pažinti“¹³.

Pozityvistinė ir panpolonistinė reakcija

Suprantama, kol buvusios LDK žemėse viešpatavo lenkų kalba ir bendros Abiejų Tautų valstybės restitucijos idėjos, bet kokia „mitologija“, kaip istorijos persvarstymo raktas ir metodas, negalėjo būti toleruojama. Mitologija buvo traktuojama kaip separatistinis fundamentas, kurį rekonstravus, atkūrus ar sukūrus, galima rėsti nuosavą ir atskirą lietuvišką istoriją. Mes žinome, kad lenkų mitotyrininkai, nuo A. Briuknerio ir A. Mierzynskio iki M. Kosmano, iš lietuvių religijos ir mitologijos kūrė gamtos garbintojų kultus ir aiškino, kad lietuvių religija nebuvo „subrendusi“, neturėjo asmeninių dievų, tiesiog garbino

¹² Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – T. 1. – Lietuvių mitologija. – Vilnius, 1992. – P. 47.

¹³ Ten pat. – P. 554.

dvasias bei demonus. Pasirodo, ši tradicija, kurią pradėjo šubravcai pozityvistai, niekur nedingo ir įžengė į XX a. septintąjį aštuntąjį dešimtmetį.

Mums įdomu tai, kad, sakykime, XV a. šaltiniai ir visų pirma Jonas Dlugoshas lietuvių religiją – tuomet dar visiškai artimą laike – aprašė gana tiksliai, menkino ją kaip nemonoteistinę, bet, kiek gebėjo, vardijo tuos reiškinius, kuriuos ten gebėjo įžvelgti. Simptomiška, kad nei J. Dlugoshas, nei lenkų autoriai XVI a. neabejojo lietuvių romėniškos kilmės legenda. Bent jau savo tekstuose, kartais net mėgindami pagal turimas žinias paaiškinti ar pasiaiškinti, kaip tie lietuviai su Palemonu (ar kitu vadovu) koku keliu nusigavo į Lietuvą. Palemonas ir legendų ciklas apie jį buvo visiškai „toleruojamas“ ir Abiejų Tautų valstybei visiškai netrukde. Lietuviams leista turėti savo atskiras šaknis, kilnias, romėniškai–lotyniškai–itališkas, galbūt ir dėl ideologinių priežasčių: lenkų sąjunga su miškų barbarais jiems patiems būtų kiek neskoninga, ideologiškai kenksminga ir netiktų išoriniam vartojimui. Todėl lietuviai – bent jau šlėktų lygmenyje – buvo pripažinti italais besąlygiškai ir entuziastingai. Palemonas lenkams visiškai nekliuvo. Jį pripažino kaip ašinę lietuvių saviidentifikacijos figūrą. Abi tautos dėl jo nė nemanė ginčytis. Bent jau iki XIX amžiaus, kai Palemonas jau buvo įtrauktas į mitologijų kūrimo vaju. Tačiau mitologijai XIX a. pasakyta – šiukštu!

Kas būdinga mitologinei ideologijai? Ji visų pirma remiasi kitomis mitologijomis. XIX a. jau buvo žinių apie iranėnų, indų mitologijas, savaime suprantama, tebegyvavo ir antikinių mitologijų reminiscencijos. O visos religijos ir mitologijos savo struktūrose turi labai panašių elementų, kurie atsikartoja net labai nutolusiose – laike ir erdvėje – kultūrose. Priežastys, kurios tai lėmė bent jau indoeuropiečių pasaulyje, kadainykštės arijų migracijos bangos, bendra protėvynė ir apytiksliai bendra pirmapradė („išėitinė“) mitologija. Graikai, lietuviai, keltai, iranėnai, indai – visi jie turėjo bendrų dievų, vadinamų skirtingais, o kartais net beveik tapačiais skambančiais vardais. Kai tai aptiko lietuvių praeities tyrinėtojai, jie ėmė statyti identitetą iš visai kitų plytų. Jau T. Narbutas aiškino, kad lietuvių mitologija – artima graikiškai bei skandinaviškai. Identiteto plytos pasisluko ir buvo galima savo pamatuose matyti ne lenkiškas, bet graikiškas šaknis. Ir ne gabalėlius, šukeles, o sistemą. Visiškai atkuriamą ir tinkančią nuosavai, bent jau ideologinei, praeities teritorijai atsikariauti. Pakankamai, kad iš to būtų galima formuoti nuosavą istoriją.

Taigi mitas ir istorija pasirodė kaip sankaba: nuosava istorija, kaip paaiškėjo, negalima be mitologijos. Šiuo požiūriu, be T. Narbuto, mes nebūtume turėję Vasario 16-osios. Ir, ko gero, dar be kelių XIX a. vyrų, kurie drįso mesti iššūkį ir pozityvizmui, ir polonizacijai, kalbinei bei kultūrinei, ir padėjo pagrindus nuosavai mitologijai, kuri leido „susigražinti“ istoriją ir suvokimą, kad ši istorija yra mūsų istorija ir kad ji nėra pasibaigusi, nes mes esame jos paveldėtojai.

Jeigu D. Poška, T. Narbutas, S. Daukantas būtų buvę pozityvistai, mes neturėtume valstybės. Ideologijos poreikį jie patenkino, o ideologija turi būti nei teisinga, nei neteisinga, ji turi apimti visumą, duoti visuminį vaizdą ir tada ji veikia. Klausimas, ar ji teisinga, ar ne, moksliniu požiūriu absurdiškas. Ideologija arba yra, arba jos nėra. Jeigu XIX a. romantikų padėti pagrindai ėmė veikti, vadinasi, ideologija buvo teisinga ir neklystanti.